

Comunitats imaginades a contracorrent? Límits, sobirania i pertinences, en qüestió

Albert Moncusí Ferré

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

moncusif@uv.es

ORCID: 0000-0003-2604-4098

Rebut: 24/04/2016

Acceptat: 03/06/2016

RESUM

Aquest article aborda la vigència de la definició de "comunitats imaginades" d'Anderson i el futur del corresponent exercici d'imaginació. A partir d'una revisió bibliogràfica i del cas de la Cerdanya, s'aborden tres qüestions de la definició d'Anderson: la limitació de la nació, la sobirania que se li suposa inherent i la comunió entre desconeguts. En aquest darrer punt, es parla també de les conseqüències que la comunitat imaginada prenga cos diàriament en gent coneguda. Es conclou que, al capdavant, la producció d'identitats locals i dinàmiques d'abast global, local i regional representen tot un repte per a la projecció política de les comunitats imaginades, però no en comporten el qüestionament absolut. Es produeixen dinàmiques desnacionalitzadores en el terreny de la sobirania, però la delimitació, tot i que esdevé més porosa, segueix produint-se culturalment a través de mecanismes com educació, exèrcit i comunicacions. Per altra banda, sembla que sorgeixen alternatives globals a les comunitats nacionals, però la gramàtica nacionalista segueix intacta com a base de categories i identificacions comunitàries.

Paraules clau: *Estat-nació, cultura, poder, territori, globalització, etnicitat.*

ABSTRACT. *Imagined communities, against the tide? Boundaries, sovereignty and belongings in question*

This article deals with the validity of Anderson's definition of imagined communities and the future of imagination typical of nationalism. It is based on bibliographic review and research on the case of Cerdanya. Three questions of Anderson's definition are revised: the limitation of the nation, its supposedly inherent sovereignty and the sense of community among unknown people. In this last point, the text focuses also on the consequences that imagined community is embodied for known people every day. It concludes that the production of local identities and dynamics in global, local and regional level represents a challenge for the political projection of imagined communities. Nevertheless, that production is not absolutely questioned. Denationalisation dynamics are produced in sovereignty and delimitation becomes more porous but it carries on the cultural production of community limits by education, army and communications. In addition, some global alternatives to national communities arise, but the nationalist grammar remains intact as a base of community categories and identifications.

Keywords: *Nation state, culture, power, territory, globalisation, ethnicity.*

SUMARI

Introducció

· La limitació i la sobirania, continuïtats i canvis

· La biologia i la cultura com a fites

· La dimensió transcendent de la nació: rituals i tradicions

· La sobirania territorial, en qüestió

· De la comunió dels desconeguts a la conjunció dels que es coneixen

· Reflexions per a concloure

· Referències bibliogràfiques

Autor per a correspondència / Corresponding author: Albert Moncusí. Universitat de València, Facultat de Ciències Socials, Departament de Sociologia i Antropologia Social. Av. dels Tarongers, 4b. 46021 València.

Suggeriment de cita / Suggested citation: Moncusí, A. (2016). Comunitats imaginades a contracorrent? La projecció política dels nacionalismes, en qüestió. *Debats. Revista de cultura, poder i societat*, 130 (1), 19-30

Agraïsc al Dr. Joaquim Maria Puigvert la possibilitat de revisitar el cas de la Cerdanya, recentment. Part del que aquí es reflecteix no hauria estat possible sense la seua invitació a compartir un debat amb ell i el seu alumnat del grau d'Història de la Universitat de Girona, a propòsit del llibre que vaig publicar en 2005.

Una curiosa força de la història, aquesta: al mateix temps una il·lusió, una potent afirmació d'autoritat, un artefacte cultural, una present absència i una presència absent, un principi d'unitat que emmascara una desarticulació institucional... En el fons, l'Estat nació ha estat sempre i arreu un treball en curs, que enlloc ha estat plenament realitzat. (Comaroff i Comaroff, 2000:323)

Fa uns anys vaig viure a Puigcerdà, capital de la comarca francoespanyola i catalana de la Cerdanya. Aleshores, i en les visites que vaig fer després, vaig anar fent un treball etnogràfic per a observar com experimentaven els habitants de la comarca la proximitat de la frontera internacional que travessa el seu territori i la superposició de categories i identificacions col·lectives a què estaven convidats potencialment. El magnífic treball de Peter Sahlins (1993) va ser per a mi un referent. El seu subtítol (“La construcció de França i Espanya a la Cerdanya”) n’anunciava la tesi principal: la ratlla internacional era un actiu estratègic i les perifèries territorials van ser centrals en la construcció de l'Estat nació. El meu treball (Moncusí, 2005) va mostrar una continuïtat d'aquell procés, si bé els estats van prendre protagonisme amb els esdeveniments bèl·lics de la primera meitat de segle XX i els canvis polítics, socials i econòmics que es produïren després. Es donava la situació, aparentment paradoxal, que amb la posada en pràctica dels Tractats de Schengen, els cerdans percebien intensament la presència de la frontera. Era aparentment paradoxal perquè el procés de construcció europea no havia suposat una cessió substancial de sobirania per part dels estats membres i —tal com havien mostrat feia temps Mann (1993), Connor (1994) o Llobera (2003)— estava sotmès als recels i els temors dels governs dels estats que formaven la Unió. A més, els estats s'havien assentat de diferent manera a ambdós costats de la divisòria, per les vicissituds històriques i un contrast en l'estructura política en un sentit territorial i de reforç de la vinculació cívica i cultural entre poble i Estat. Un dels elements comparativament més potents era la consolidació d'un quasi-estat català, en el vessant sud de la comarca. Amb tot, els habitants

de la Cerdanya mostraven una notable capacitat de moure's entre diferents codis culturals i d'explorar vies per a travessar la divisòria i fins i tot traure'n partit.

El passat desembre del 2015 vaig tornar a la Cerdanya. Prop de l'estany de Puigcerdà, a tocar de la frontera francoespanyola, s'emplaçava el primer hospital transfronterer d'Europa, presidit per les banderes francesa, espanyola, catalana i europea i gestionat per la Generalitat de Catalunya (60%) i l'Estat francès (40%). Va començar a funcionar al setembre del 2014. El meu treball anterior va deixar entreveure dues dificultats que podia tenir el projecte: els prejudicis dels usuaris francesos i les complicacions administratives.

Recorde que en la defensa de la meua tesi doctoral, un dels membres del tribunal, el Dr. Joaquim Pais de Brito, em va preguntar sobre la mort i la seua ritualització a la comarca. No havia assistit mai a un soterrar i, en conseqüència, la meua etnografia no deia res de la forma com els cerdans difunts eren acomiadats pels seus paisans. Això em ve a la memòria perquè en la darrera visita em vaig trobar amb una altra qüestió relacionada amb la mort, que tampoc havia abordat. Què ocorre quan un ciutadà francès o espanyol mor a l'altre costat de la ratlla? Tenir el sòl patri a prop facilita la repatriació del difunt o més aviat explicita les contradiccions de viure en una zona de frontera? Pel que comentà una persona que treballava a l'hospital, més aviat passava el segon. El centre va ser construït en sòl espanyol a tocar de sòl francès, però la proximitat de França no es distingeix a simple vista. Ara bé, quan un francès mor al nou hospital, sembla que hi ha la mateixa distància entre Puigcerdà i Bourgmadame que entre París i Dunedin (Nova Zelanda), perquè els tràmits administratius de repatriació del cos són anàlegs.

L'episodi mostra que l'Estat nació segueix present en un món global marcat per la facilitat de moviments i la potencial superació de fronteres (Castells, 2000; Appadurai, 2001; Abélès, 2008). Amb l'hospital, la Cerdanya continua a l'avantguarda dels processos de construcció política, plantejant reptes a l'ordre

administratiu de dos estats i a l'aplicació quotidiana de la Unió Europea. Quan el centre sanitari obrí portes, la premsa es féu ressò de passos que faltava fer com ara un protocol específic per a la repatriació de difunts, mesures perquè la policia pogués interrogar sospitosos ingressats, tràmits per a registrar nadons nascuts a l'hospital o administrar medicaments (*El Periódico*, 5/09/2014; *La Vanguardia*, 19/09/2014). Els gestors de l'hospital estan convidats a aplicar una actitud pragmàtica que passa per davant de l'obstinació en el compliment de la burocràcia; una posició habitual entre els cerdans durant molts anys, quan ha calgut exigir als estats que permeten moviments i ús de recursos entre banda i banda de la frontera.

“Espanya”, “França” i “Catalunya” configuren allò que Benedict Anderson anomenà “comunitats imaginades”. L'autor les definí com a “inherentment limitades i sobiranes” (2005:24) i considerà que els seus membres es desconeixien entre ells però mantenien una comunió. Però la imaginació té darrere algú que pot bastir-la i brandar-la, i fonamentar una certa noció de totalitat unitària pot ser difícil en certes condicions. La fórmula moderna d'estat-nació es va edificar sobre aquest horitzó col·lectiu imaginari, amb un treball de fonamentació cultural (sovint lingüística) i articulació política, social i econòmica territorial. Amb tot, és un edifici institucional inacabat i qüestionat. La construcció d'identitats col·lectives suposa un esforç de representació cultural i social que sovint s'ha de mantenir contra una realitat que la qüestiona (Pujadas, 1993; Hall, 2003), de manera especialment aguda en el cas de les identitats nacionals, per llur abstracció i vinculació a l'enginyeria política d'estat. Les comunitats imaginades s'encarnen dia a dia en llocs particulars com la Cerdanya i, avui, sembla que el procés d'imaginació nacionalista va a contracorrent. L'objecte d'aquest article és partir de les premisses de la proposta d'Anderson, per a explorar quines són les vies que poden fer de la imaginació un somni més o menys llunyà. Primer, abordarem la limitació i la sobirania de la nació i després parlarem de la comunió entre desconeguts i de les conseqüències del fet que la comunitat s'encarne en gent coneguda. Tot plegat per a reconèixer que la vigència de la

proposta d'Anderson troba en la producció d'identitats locals i en dinàmiques d'abast global, local i regional interessants contrapunts.

LA LIMITACIÓ I LA SOBIRANIA, CONTINUÏTATS I CANVIS

Es pot dir que tota comunitat és imaginada, però en el cas de la nació aquesta imaginació ha resultat especialment plausible a l'aixopluc de la fórmula d'estat modern. El guionet que uneix estat i nació ha estat garantia de durabilitat per a l'entramat polític d'una forma de govern hegemònica. El nacionalisme s'erigí en una ideologia útil per al manteniment de l'ordre, reforçada pel seu doble caràcter de doctrina política i de fonament d'identitat (Guibernau, 2004). La qüestió consistia a delimitar a qui al·ludia l'ordre, amb la premissa que el que pogués ocórrer havia d'estar sempre sota control estatal. La supervivència de la nació coincidia amb el poder de l'estat i exigia l'observança de la llei i la fidelitat a l'interès estatal (Bauman, 2002). En aquestes condicions, l'estat institucionalitzava la comunitat imaginada, bastint-ne límits i sobirania.

La biologia i la cultura com a fites

Quant a la limitació de la comunitat, calia produir una societat a la mida d'un Estat. L'operació comportà habitualment formes de violència, l'anul·lació de relacions diferencials de significació social al mateix territori, i oblidar les imposicions que es derivaven del procés (Pérez Agote, 1993). La consolidació d'un estat-nació depèn d'un consens social sobre les bondats de l'artefacte. Els nacionalistes imaginem la nació com un individu col·lectiu, una mena de superorganisme amb ànima, història i destí que el fan únic, encarnat en forma de cultura. L'existència de la nació acaba sent considerada pels mateixos subjectes com a natural (Handler, 1984). Es dona, doncs, un procés de reificació a través d'una història natural i l'acció institucional que en reproduïx l'existència la converteix en quelcom imaginari, perquè es basa “en la projecció de l'existència individual envers l'entramat d'una narració col·lectiva, el reconeixement d'un nom comú i les tradicions que s'experimenten com

restes d'un passat immemorial" (Balibar, 1991:93). La imaginació es concreta en aspiracions i lluites d'un poble que tenen l'estat com a horitzó. Normes, valors i comportaments compartits esdevenen clau d'aquesta construcció. Segons ha indicat Balibar (1991), es construeix una comunitat ètnica al voltant de la raça o de la llengua com a elements definitoris.

Al segle XIX, la qüestió de la raça protagonitzà, explícitament o implícita, part del discurs dels nacionalismes europeus, i els fonaments biològics de la nació es consideraren principis que permetien delimitar la comunitat nacional. Aquesta importància de la raça es va mantenir fins que el nazisme provocà un replantejament de les seues conseqüències perniciosos (Geulen, 2007) i fins que la genètica qüestionà les classificacions racials (Lalueza, 2002). Les legislacions de nacionalitat solen apel·lar a la sang en la definició d'una pertinença automàtica i els himnes nacionals estan replets de metàfores naturalistes (Comas d'Argemir, 1996), i, en consonància amb un nou racisme culturalista, es duen a terme pràctiques de racisme institucional (Wieviorka, 2009). No obstant això, els estats nació van encaminar ja fa temps la seua enginyeria identitària cap a altres viaranyes. Com mostraren Bourdieu (1985) o Gellner (1988), la llengua va ocupar un lloc especial com a instrument de comunicació i cohesió grupal, però també com a factor que facilitava l'articulació d'un mercat intern, la comunicació amb l'Administració i la delimitació d'un poble.

En la seua concepció de les comunitats imaginades, Anderson (2005) recorda que la limitació de la nació es vincula a unes arrels culturals contemporànies modernes, com són la desvinculació del llatí com a única llengua escrita lligada a una veritat ontològica absoluta, la creença que la societat estava organitzada i girava al voltant d'un poder elevat establert per naturalesa i una temporalitat en què cosmologia i història no es podien distingir. Els descobriments científics, els canvis polítics, econòmics i socials i el desenvolupament de comunicacions van tenir un paper molt rellevant. Entre tots ells, l'autor destaca particularment la impremta que, combinada amb el

mercant capitalista, contribuï a la difusió de les llengües vernacles. L'ús d'aquestes llengües en diaris, obres literàries, òperes, cançons i diccionaris i la creació d'acadèmies de la llengua afavoriren la construcció nacional en diversos països del vell continent. Processos semblants van tenir lloc a Sudàfrica o Turquia. En el millor dels casos (França o Gran Bretanya) la població analfabeta arribava al 50% i en altres al 98% (Rússia), de manera que els lectors i consumidors de tota aquesta producció cultural eren antics aristòcrates, eclesiàstics i burgesos industrials, comerciants i funcionaris. Aquests últims, a més, eren cada vegada més presents en estats que anaven creixent. L'alfabetització de les masses acabaria contribuint a l'extensió d'un nacionalisme populista. Paral·lelament, es generava un nacionalisme oficial, per part de classes dirigents que legitimaven el seu poder com a representants de la nació (encara que en molts casos eren monarques que es trobaven en el seu lloc per alguna cosa ben diferent que la sobirania concedida civilment). Unes vegades fonamentaven el poder sobre l'educació nacional i l'exèrcit com a vies d'extensió del sentiment nacional (exemple d'Hongria), altres sobre l'oposició a una minoria amenaçadora (cas de Siam, el 1910-14, contra els xinesos que el mateix Estat havia importat com a mà d'obra qualificada, i que estaven protagonitzant vagues).

La reproducció simbòlica de la nació s'ha fet possible el segle XX (i en alguns casos, des del XIX) en censos, documents d'identitat, passaports i mapes que representen la imaginació en el paper. L'escola, junt amb la impremta, expandí una visió mítica de la història que deixava de banda, per exemple, que Guillem el Conqueridor —suposat pare fundador d'Anglaterra— no parlava anglès (l'anglès no existia encara) i que era conqueridor, justament, del poble que l'acabaria venerant. La història apresada deixava de banda episodis històrics incòmodes, com per exemple la nit de Sant Bartomeu, en la història de França o se'n canviava el contingut, com en la Guerra de Secessió Americana, que era més aviat una guerra entre "pseudoestats". Es bastiria un món cultural compartit, també, pels mitjans de comunicació, les migracions internes i el servei militar que afavoriren una unificació de creences, costums i

valors (Weber, 1976). A la Cerdanya, per exemple, l'escola i les bones vies de comunicació contribuïren a una nacionalització, en la banda francesa, en el primer quart del segle XX, cosa que contrastava amb un sistema escolar escassament centralitzat i poc estès (Moncusí, 2005). De fet, els estats francès i espanyol tingueren diferent sort en els esforços nacionalitzadors. Mentre el primer assolí una certa adhesió civil, Espanya fracassà en els intents de seguir el model francès (Álvarez Junco, 2001). A més, i en especial durant el franquisme, el nacionalisme espanyol mantingué un component ètnic al voltant de la llengua (Archilés, 2014), de circumscriure la diversitat ètnica interna en un "regionalismo bien entendido" i de l'afirmació d'Espanya com a unitat patriòtica indivisible (Saz, 2014). L'article segon de la Constitució de 1978 manté aquesta darrera formulació en referir-se a "la indisoluble unidad de la nación española patria común e indivisible de todos los españoles". De fet, hi ha autors que han vist en la Constitució espanyola un element discursiu ètnic, en la mesura que és representada com una mena de característica essencial de la identitat nacional (Serrano, 2008).

I encara, com a darrer vector cultural, hi ha allò que Billig (2006) anomenà "nacionalisme banal" i que comporta l'afirmació diària de la nació per símbols i referències que l'evocuen en discursos i pràctiques i en el decorat quotidià. A aquest nacionalisme se sumen elements com els horaris, l'idioma, un cert *ethos* i els tràmits burocràtics que componen un món en què les categories nacionals no són intranscendents i que són especialment observables en zones de frontera (Moncusí, 2005). S'hi produeix, a més, una particular reafirmació cultural en el reconeixement i tracte particular amb i per part de cossos policials (Moncusí i Ruiz, 2002).

La globalització ha suposat que les persones que viuen immerses en un món nacional puguen participar en paisatges globals i que es pugui produir una imaginació global, translocal o transnacional (Appadurai, 2001). Es podria plantejar que aquesta producció cultural i identitària qüestiona les identificacions nacionals,

però l'imaginari lingüístic de l'estat-nació és la fórmula emprada per grups desterritorialitzats a l'hora d'imaginar-se i és el llenguatge disponible per a les lleialtats més amples i abstractes, excepció feta de moviments i organitzacions supranacionals i no territorials (per exemple ONG o moviments socials), que, això no obstant, no han substituït la nació (Appadurai, 2001). En aquest sentit, l'estat nació continua sent un artefacte útil per a la construcció de la delimitació cultural de la nació.

La dimensió transcendent de la nació: rituals i tradicions

Les comunitats nacionals s'han imaginat delimitades per la biologia i, en especial, la cultura, però també s'ha subratllat la seua existència amb rituals i tradicions que periòdicament li han atribuït una càrrega transcendent. Hobsbawm i Ranger (1988) mostraren que el nacionalisme es concretava en la invenció de tradicions, en el sentit que es creaven un conjunt de pràctiques governades per regles acceptades explícitament o tàcita, i un ritual simbòlic que inculcava certs valors i normes de comportament, per repetició, que implicava continuïtat amb el passat. A diferència del costum, la tradició apareixia en escena per a romandre invariable i fonamentar la comunitat i legitimar el poder estatal. Se simbolitzaven cohesió social i pertinença al voltant d'elements essencialment compartits, en especial banderes i himnes, però també danses, relats o llengües. Les escenificacions en l'espai públic hi tenen un valor particular. Com ha mostrat Guibernau (1997), aquestes escenificacions no són exclusiva d'un nacionalisme d'estat, sinó que també poden ser emprades per nacionalismes contra l'estat.

Independentment de l'artificiositat que se'ls atribuïssa, les tradicions nacionals permeten forjar la vinculació entre un grup cultural i l'estat. Fet i fet, un exercici de tradicionalisme que pretén reïficar la nació en virtut d'una realitat transcendent. En una línia similar, Eriksen (1993) ha explicat el naixement del nacionalisme noruec, a finals del segle XIX. Les classes mitjanes urbanes viatjaven a remotes valls i muntanyes a la recerca de l'expressió de l'autenticitat noruega en les tradicions. Elements de la cultura pagesa van ser reïficats com a part de la cultura

nacional, després de ser reinterpretats i ubicats en un context polític urbà per a mostrar alguna cosa distintiva de l'essència noruega. El nacionalisme com a ideologia propugnava, de passada, que gent urbana i rural formaven part del mateix grup, enfront dels suecs. El nacionalisme unia, a més, rics i pobres, treballadors i capitalistes. Per altra banda, fins a finals del segle XIX la llengua d'ús públic i prestigiós era el danès. Aleshores va ser reemplaçada per la llengua vernacle, normativitzada a partir de dialectes noruecs. La llengua era així d'alguna manera inventada, i esdevenia símbol d'unitat cultural, i ferramenta pràctica per a l'estat nació. El paper del folklore en els nacionalismes, des de finals del segle XIX, de fet, es troba en molts altres casos, com mostra, per exemple, en el seu treball d'aprofundiment històric Llobera (1994). Com ha mostrat Santamarina (2013), avui la noció de patrimoni immaterial de la humanitat ha ocupat el paper de la vella idea en una lògica global que, en origen, va tenir una arrel nacionalista. La UNESCO ha actuat com a catalitzadora de processos de patrimonialització en què els estats són protagonistes fonamentals, per bé que no exclusius.

I encara cal tenir present la dimensió ritual palesa en monuments i commemoracions desplegats institucionalment i del valor ritual, com a representació nacional del vincle polític col·lectiu (Abélès, 2008). També ha tingut el seu paper la presència de forces policials als carrers o a les zones frontereres. Tal com mostraren fa uns anys Moncusí i Ruiz (2002), la globalització pot suposar en zones frontereres activació de la mobilitat de persones que reforça aquells desplaçaments.

Rituals, tradicions i monuments palesen el caràcter de religió civil del nacionalisme (Llobera, 1994), ofereixen vies per a la mobilització i l'acció social i poden produir transformacions o la impressió que són possibles. Com han mostrat Albert i Hernández (2011), això pot comportar posicionaments polítics partidaris de posicions oficials o, per contra, d'oposició o resistència col·lectiva al que és establert. Això val per a les commemoracions oficials, però també per als esports i les festes populars que contribueixen a

reforçar els valors comunitaris i delimitar la nació, però també el protagonisme d'homes i dones en la seua construcció i reproducció. Un aspecte sovint oblidat en els estudis sobre nacionalisme (González, 2013).

La sobirania territorial, en qüestió

La sobirania de l'estat nació modern és eminentment territorial; desplega formes de poder i control sobre un territori en el context del qual promet garantir seguretat als qui reconeix com a ciutadans plens, a la vegada que es preocupa de mantenir l'ordre a partir d'un marc legal (Bauman, 2002). No obstant això, és una sobirania cultural o filiativa, i no merament jurisdiccional, perquè mentre la territorialitat justifica la legitimitat i el poder de l'estat, la nació —els subjectes de ciutadania— es produeix i reconeix per altres realitats com la llengua, la raça o la religió, que no necessàriament estan radicades al territori nacional (Appadurai, 1999). Aquest darrer aspecte es recolza sobre aquella delimitació comunitària basada en la cultura, la biologia i la tradició a què hem fet referència i és el que millor s'ha adaptat a un context globalitzat, siga a partir de polítiques transnacionals envers els ciutadans expatriats, amb la constitució i organització política de diàspores, en redefinicions constitucionals que incorporen minories ètniques o també amb pràctiques de racisme institucional o d'expulsió dels no nacionals. Es tracta de preservar la nació en el propi marc territorial o més enllà del seu aixopluc. Val a dir que en els casos en què es qüestiona la sobirania des de dins, com passa amb els moviments independentistes, els estats nació poden respondre (al marge d'optar per traure l'exèrcit als carrers) obrint una via democràtica per a redefinir la relació territorial o la situació política o, en cas contrari, adoptant un fetixisme de la llei (en especial, de la Constitució), com si aquesta tingués per si sola la capacitat d'orquestrar un ordre inamovible (Comaroff i Comaroff, 2000).

Amb tot, la globalització ha suposat la superació de les fronteres territorials que fonamentaven l'estat modern, pel que fa a la mobilitat de finances i de persones. Totes dues posen en dubte el control territorial i el converteixen en poc més que una

ficció. Igualment, el món cada vegada sembla menys organitzat sobre la base d'unitats culturals territorials perfectament delimitades. La societat nacional es veu substituïda per una societat global que no té estat referent; a la vegada, la sobirania es fragmenta entre diverses instàncies que van més enllà de l'Estat (Beck, 1998). Cap estat nació és autosuficient en l'esfera militar, econòmica i cultural, i la societat com a totalitat tancada es revela més que mai com una ficció, de forma que ocupen el seu lloc institucions que actuen de manera independent, conformant una xarxa d'interrelacions l'acció de les quals és imprevisible (Bauman, 2002).

L'estat contemporani afronta fluxos globals, esforços per bastir institucions supranacionals i dinàmiques de descentralització. A més, el control polític de mitjans de comunicació ja altament globalitzats resulta una quimera (Castells, 2000). I, malgrat tot, enfront de la immigració estrangera la política es renacionalitza, de manera que els estats subratllen el dret sobirà a controlar llurs fronteres (Sassen, 2001; De Lucas, 2015). La crisi dels refugiats a Europa està demostrant tràgicament aquest procés, en forma d'expulsions i aixecament de tanques i murs. Val a dir que les tanques ja hi són de fa temps, per exemple, a Ceuta i Melilla. El fet que els protagonistes de la crisi siguen persones que fugen d'una situació de guerra i de fonamentalisme islàmic, pot ser que faça més evident i visible la crueltat a què poden dur les embranzides defensives de l'Europa fortalesa, però les expulsions, els acords amb països tercers i l'ús de la força contra els qui volen traspasar les fronteres no són cap novetat. En els darrers anys s'han pres sistemàticament mesures en el mateix sentit (De Lucas, 2015). Especialment significativa és la posada en marxa de pràctiques d'externalització, involucrant en el control de fluxos de persones a tercers països considerats d'origen o trànsit, amb desplegament d'alta tecnologia i controls mòbils. A més, s'ha redefinit la sobirania a través de Schengen, amb acords de readmissió i la creació i posada en marxa de l'Agència Europea de Gestió de Cooperació Operacional a les fronteres externes (FRONTEX). Un espai de cooperació multilateral que comporta

operacions policials multinacionals no exemptes d'ambigüitats jurisdiccionals i indeterminacions legals i que es concreta en pràctiques de subcontractació de forces policials (Casas-Cortés et al., 2015).

Però si els estats nació semblen tenir resposta a la mobilitat de persones, no es pot dir el mateix del control de política monetària, mercat financer i redistribució. Com han apuntat Comaroff i Comaroff (2000), molts autors han destacat la crisi de l'estat nació davant les forces del mercat, amb un capital incontrolable en constant moviment i una mà d'obra en una mobilitat enfront de la qual els mecanismes de vigilància i control fronterer es reforcen però són insuficients. L'estat nació no pot regular ni el mercat ni el treball i, tot i que encara té un paper en el capitalisme neoliberal i en la globalització, poca cosa pot fer davant l'economia global. Ha perdut el monopoli en matèria de moneda i capacitat impositiva sobre ciutadans i corporacions. Tot un món queda fora de l'abast de l'estat-nació, amb el protagonisme de comunitats transnacionals i moviments socials, amb la universalització de la llei i la justícia (amb tribunals supranacionals i formes d'arbitratge) i formes de violència translocal i organització de tot tipus a través d'Internet. La globalització del capital té com a condició *sine qua non*, la reducció de la sobirania estatal (Bauman, 2002).

La recent crisi econòmica és bona mostra de la situació que travessa el model d'estat nació. Mesures d'austeritat i ajustos pressupostaris han estat promoguts per organismes supranacionals. La sobirania estatal s'ha vist substancialment limitada i la seua acció ha acabat enquadrada en un marc de governança multinivell que en qüestiona l'autonomia. És més, en el cas de la Unió Europea, els estats sovint veuen qüestionada la seua sobirania i, per això, poden mirar de reforçar la seua posició amb arguments nacionalistes. L'estat contemporani està lligat a interaccions en àmbits regional i global (Abélès, 2008). En el darrer cas, es dona una centralització del poder en grans metròpolis i una desnacionalització en la qual, paradoxalment, l'estat pren part activa amb decisions legislatives, configurant un espai

d'autoritat en què es troben el privat i el públic. En aquest sentit, la sobirania s'ha descentralitzat i s'ha desnacionalitzat amb protagonisme de les empreses i els mercats financers globals (Sassen, 2010). Hi ha actors supranacionals amb important influència local i translocal, que contribueixen a construir imaginaris globals, en la mesura en què configuren xarxes no estatals en les quals participen els subjectes. És el cas de les ciutats globals, organismes, corporacions i ONG el poder de les quals forma part del debilitament de l'exclusivitat de l'autoritat formal de l'estat sobre el territori nacional. Les ciutats, en concret, estableixen denses interaccions econòmiques que generen lleialtats no territorials basades en projectes que fins i tot s'oposen a les polítiques estatals (Sassen, 2004). Es consoliden noves formes de governança en xarxa, amb una redefinició estratègica de l'escala nacional en relació a altres com la regional, la local o la internacional, en la qual tenen protagonisme ciutats i ciutats regió que miren de situar-se estratègicament en els circuits d'acumulació de capital (Brenner, 2009). Aquest protagonisme de les ciutats regió com Catalunya (al voltant de Barcelona) o el País Basc (amb Bilbao com a pol important) s'incrementa per la via dels acords entre ciutats, amb el sector privat i amb organismes supranacionals (Calzada, 2015). Les corporacions transnacionals són també nuclis de poder. Segons Beck (1998), fa gairebé vint anys (el 1997) el 53% de la riquesa mundial provenia d'aquest tipus d'empreses. Un estudi demostrà fa cinc anys que el 40% de la riquesa mundial es concentrava en 147 corporacions (Vitali et al., 2011). Les principals elits són, ara, transnacionals. En aquestes condicions, els estats, es mouen entre patricular els marges d'un camp de joc, assenyalant-ne infraccions (Bauman, 2002) i posicionar-se en una competició deixant de banda part del paper social que, fins ara, en legitimava l'autoritat, amb ella, la sobirania (Sassen, 2010).

DE LA COMUNIÓ DELS DESCONEGUTS A LA CONJUNCIÓ DELS QUE ES CONEIXEN

La comunió entre persones la major part de les quals no es coneixen és una tercera característica

que Anderson establí per a definir les comunitats imaginades. Això representa desenvolupar una mena de sentiment d'harmonia i companyonia horitzontal amb persones incloses al delimitat conjunt dels membres de la pròpia nació i tenir certa relació de lleialtat envers l'entitat política que d'alguna manera la representa. Ja hem vist la importància que la cultura i, en especial, la llengua i els mitjans de comunicació tenen en la teoria d'Anderson. En l'actualitat es pot dir que la construcció de comunitats imaginades s'ha amplificat notablement. Appadurai (2001), per exemple, ha mostrat que les noves tecnologies de comunicació serien a la imaginació comunitària actual que transcendeix l'estat-nació el que en el seu món fou la impremta, segons Anderson, per a la configuració de comunitats imaginades. Les xarxes socials amplifiquen l'abast del coneixement diari, facilitant la difusió de discursos i valors. Com suggereix Abélès (2008), les tecnologies digitals de comunicació —i en particular les xarxes— han ofert denses vies per a reforçar sentiments de comunitat ètnica en què el llenguatge de l'alteritat ha trobat expressió i difusió, en reforçar la consciència de la diferència. Sassen (2010), per la seua banda, recorda que sorgeixen afinitats afectives transnacionals al voltant de moviments globals. Des d'aquest punt de vista, els sentiments comunitaris han pres una considerable dimensió més enllà del territori. Podria argumentar-se que es desplega una de ciutadania mundial o postnacional amb fenòmens com en el règim internacional dels drets humans (Sassen, 2010), multiplicada en les xarxes. Ara bé, la situació de milions de refugiats que no troben qui els aculla fora dels llimbs que constitueixen els camps posa en dubte la concreció d'aquella ciutadania (Bauman, 2002).

El nacionalisme manté intacta la capacitat de representació de comunitats imaginades, fins i tot amb el suport de noves tecnologies. La comunió entre desconeguts continua com una opció, avui. Ara bé, el paper dels coneguts no és en absolut menyspreable. Representants associatius, intel·lectuals, artistes, treballadors, consumidors, productors, homes i dones en general interactuen directament, en un context de mutu coneixement. D'entrada, és una ideologia i un

moviment que es produeix amb protagonisme d'elits, però també d'un seguiment massiu (Pérez Agote, 1993), siga en forma de reivindicacions conscients o a través de la reproducció quotidiana de l'existència de categories nacionals, en pràctiques i discursos més o menys inconscients. La societat civil és el motor d'un nacionalisme vinculat a l'estat, perquè el cerca o perquè s'hi oposa (Llobera, 1994), i la seua marxa opera en la concreció de localitats o a través de les xarxes socials. Si bé els actors que interactuen no necessàriament són coneguts, les coneixences poden alimentar el potencial emocional de les identifications. Per exemple, en el cas del nacionalisme català, la sentència del Tribunal Constitucional sobre l'estatut del 2010 va suposar un punt d'inflexió en les posicions polítiques dels ciutadans, envers una ampliació de l'independentisme (Nagel, 2014). Molts ciutadans catalans experimentaren sentiments d'humiliació i frustració (Clua, 2014) en contextos locals, familiars, associatius i d'amics. Després de la sentència, l'estelada anà ocupant balcons de cases i les entrades principals de molts pobles catalans, en un moviment amb important caràcter regenerador. És interessant recordar que aquest mateix caràcter l'atribuí Castells (2000) a aquest nacionalisme, encara que per fer referència a la regeneració de l'Estat espanyol. En aquesta ocasió, la regeneració va cap a un projecte de millora econòmica, social i política, derivat de l'acció participativa de la ciutadania per a la construcció cívica d'un nou país (Clua, 2014). Tota una aposta utòpica que s'ha anat construint des d'entitats cíviqves i grups concrets de cada poble. Amics i familiars s'han anat animant a participar massivament en manifestacions públiques curosament organitzades i que, a més, han deixat un rastre per a la memòria, en les xarxes socials.

A la Cerdanya vaig observar, fa uns anys, producció i reproducció local i diària de sentiments nacionalistes. Les transaccions entre subjectes són matèria bàsica dels processos d'identificació col·lectiva, amb la centralitat de categories que organitzen la interacció i la societat (Barth, 1969). A la Cerdanya, narratives i situacions quotidianes d'interacció han sostingut una gramàtica nacionalista i han reproduït quotidianament fronteres simbòliques (Moncusí, 2005 i 2011). La interacció

quotidiana és fonamental per a construir la pertinença i hi tenen lloc no només aquelles relacions, sinó també allò que s'entén com l'experiència de les institucions de govern, a través d'agents o instàncies oficials (i burocràcia), personalment o pels mitjans de comunicació. A més, s'estableixen ritmes de vida i mons simbòliques diferents. No són necessàriament contraposats, però ofereixen materials per a delimitar el camp d'acció de què hom pensa que forma part. Com s'ha vist en altres casos (per exemple, Castelló 2001), les identitats col·lectives es fonamenten en les relacions quotidianes com a estructures de plausibilitat (p. ex., relacionar-se només amb qui parla la pròpia llengua).

Els cerdans han estat habituats durant molts anys a cercar forats per a travessar la frontera i a reclamar atenció als estats espanyol i francès per a resoldre qüestions locals. Per a poder transitar per camins entre pobles a banda i banda de la frontera, mantenir una estació d'esquí municipal, regular l'ús d'aigües d'un canal o posar en marxa un hospital transfronterer han exigit als estats que revisen la seua sobirania territorial i actuen en conseqüència. A la vegada, s'han anat assentant dinàmiques culturals, polítiques, socials i econòmiques a banda i banda de la frontera no exemptes de components nacionalitzadors. L'Antropologia Social i Cultural ha mostrat que la dimensió política comprèn la qüestió dels valors que en certa manera aglutinen un col·lectiu; que fonamenten que els seus membres mantinguen una certa organització compartida de l'exercici pràctic del poder i el control i la seua ritualització (Abélès, 2008). El manteniment de les comunitats imaginades que constitueixen les nacions suposa donar un valor particular a elements culturals i a un món compartit, amb una càrrega emocional, però la vida quotidiana comporta construir i mantenir acords sobre els valors que calen per a romandre plegats. El cas de la Cerdanya mostra una interessant combinació entre sentiments nacionals contraposats i superposats i la necessitat d'organització social. S'afirmen quotidianament comunitats imaginades, en les referències a categories i identifications nacionals que delimiten marcs d'acció i els estats han marcat el

territori de moltes maneres, però —amb més o menys dificultats i contradiccions— travessar la frontera ha esdevingut en un valor compartit.

REFLEXIONS PER A CONCLoure

L'exercici de delimitació de les nacions com a comunitats imaginades continua vigent a través de cultura, rituals i tradicions. La biologia (en particular, el naixement i la descendència) segueix present en l'ordenació jurídica dels estats, a l'hora de definir els seus subjectes de ple dret. Es pot dir que la imaginació nacionalista i el seu potencial emocional segueixen intactes i es van reproduint en els llocs físics i virtuals i les xarxes, en reaccions a esdeveniments quotidians. Són elements que Anderson destacà en el seu dia, però, en canvi, la sobirania que l'autor afirmava que era inherent a les nacions està avui àmpliament qüestionada des del mercat de les finances, la mobilitat de persones, les organitzacions governamentals i els organismes internacionals. L'estat modern, com a fórmula de concreció d'aquella sobirania territorial està en qüestió, però mira d'imposar el seu control i poder encara que siga implicant altres països o organismes de portes enfora. Com fan front els estats nació als reptes que en qüestionen la sobirania des de dins del seu territori (projectes secessionistes), externs (organismes supranacionals i corporacions) i en els límits (zones de frontera que requereixen

flexibilització o major vigilància)? En el primer cas, els recursos consisteixen fonamentalment a apel·lar a la llei (i en especial la Constitució) com a fetitxe, emprar l'exèrcit, buscar les pressions internacionals i obrir un procés de negociació. Per altra banda, confien a reforçar la unitat nacional amb rituals de masses (amb especial protagonisme de l'esport). Són fórmules d'apel·lar a un univers simbòlic carregat de valors transcendents per a reforçar el poder de la il·lusió de l'estat nació. En canvi, té menys paper el potencial redistributiu de l'estat social. Davant les amenaces externes, els estats nació dificulten l'entrada de ciutadans estrangers, si bé amb accions no del tot reeixides i mantenint vies informals d'incorporació a la ciutadania com el reconeixement de l'arrelament. Un estat pot convertir-se en fetitxe per a exorcitzar els mals de la globalització i les rebel·lions internes, de cara a l'electorat i l'opinió pública nacional; també pot erigir-se en ferramenta per a forjar un futur utòpic, però en l'actual context neoliberal i de capitalisme financer el control polític de la realitat resulta complicat. Quant a la qüestió de les zones de frontera, casos com el de la Cerdanya permeten observar el protagonisme de les poblacions locals en polítiques d'estat i la vigència del model d'estat nació en la producció cultural d'identitats, però també el paradoxal paper de les categories nacionals en l'organització comunitària. Les comunitats imaginades tenen, en definitiva, un futur al davant. Una altra cosa és que els seus límits i abast acaben sent diferents.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Abèlès, M. (2008). *Anthropologie de la globalisation*. París: Payot.
- Albert, M. i Hernández, G.M. (2011). La identidad en lucha. Iniciativas civiles culturales ante el conflicto identitario valenciano. *Papeles del CEIC*, 66(1). <http://www.identidadcolectiva.es/pdf/66.pdf>. Consulta el 18 d'abril de 2016.
- Álvarez Junco, J. (2001). El nacionalismo español: las insuficiencias en la acción estatal. *Historia Social*, 40, 29-51.
- Anderson, B. (2005). *Comunitats imaginades. Reflexions sobre els orígens i la propagació del nacionalisme*. València: PUV/Afers.
- Appadurai, A. (1999). Soberanía sin territorialidad. Notas para una geografía postnacional. *Nueva Sociedad*, 163, 109-124.
- Appadurai, A. (2001). *La modernidad desbordada. Dimensiones culturales de la globalización*. Buenos Aires: FCE.
- Archilés, F. (2014). Una improvisada pervivencia: la Constitución de 1978 y la idea de nación española. En Archilés, F. i Saz, I. (Eds.), *Naciones y Estado. La cuestión española* (pp. 15-49). València: PUV.

- Balibar, E. (1991). The Nation Form: History and Ideology. En E. Balibar i I. Wallerstein (Eds.), *Race, nation, class: Ambiguous identities* (pp. 86-106). Londres: Verso.
- Barth, F. (1976). Introducció. En Barth, F. (Comp.), *Los grupos étnicos y sus fronteras* (pp. 9-49). Mèxic: FCE.
- Bauman, Z. (2004). *La sociedad líquida*. Mèxic: FCE.
- Beck, U. (1998). ¿Qué es la globalización? Falacias del globalismo, respuestas a la globalización. Barcelona: Paidós.
- Billig, M. (2006). *Nacionalisme banal*. València: Afers/PUV.
- Bourdieu, P. (1985). ¿Qué significa hablar? Madrid: Akal.
- Brenner, N. (2009). Open questions in state rescaling. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2, 123-139.
- Calzada, I. (2015). Benchmarking future city-regions beyond nation-states. *Regional Studies, Regional Science*, 2(1), 351-362.
- Casas-Cortés, M., Cobarrubias, S. i Pickles, J. (2015). Changing borders, rethinking sovereignty: towards a right to migrate. *REMHU: Revista Interdisciplinaria de Movilidad Humana*, 23(44), 47-60.
- Castelló, R. (2001). El país com argument. Nacionalismes al País Valencià i Catalunya, (en línia). <http://www.uv.es/~socant2/elpaiscomargument.pdf>
- Castells, M. (2000). *La Era de la Información. Economía, Sociedad y Cultura. Vol 2. El Poder de la Identidad*. Madrid: Alianza.
- Comaroff, J., Comaroff, J. (2000). Millennial Becoming. First Thoughts on a Second Coming. *Public Culture*, 12(2), 291-343.
- Comas d'Argemir, D. (1996). L'arbre et la maison. Métaphores de l'appartenance. En Fabre, D. (Dir). *L'Europe entre cultures et nations* (pp. 199-212). París: Éditions de la Maison des sciences de l'homme.
- Clua, M. (2014). Identidad y política en Cataluña: el auge del independentismo en el nacionalismo catalán actual. *Quaderns-e d'Antropologia*, 19(2), 79-99.
- De Lucas, J. (2015). *Mediterráneo. El naufragio de Europa*. València: Tirant lo Blanch.
- Eriksen, T.H. (1993). *Ethnicity and Nationalism. Anthropological perspectives*. Londres: Pluto Press.
- Gellner, E. (1988). *Naciones y nacionalismo*. Madrid: Alianza.
- Geulen, Dh. (2007). *Breve historia del racismo*. Madrid: Alianza.
- González-Abrisketa, O. (2013). Cuerpos desplazados. Género, deporte, y protagonismo cultural en la plaza vasca. *AIBR, Revista de Antropología Iberoamericana* 8(1), 83-110.
- Guibernau, M. (2004). Presentació del Dossier "Democràcia i nacionalisme en un món global". *L'Avenç*, 25, 8-11.
- Hall, S. (1993). Culture, community, nation. *Cultural Studies*, 7(3), 349-363.
- Hall, S. (2003). Introducció ¿Quién necesita la identidad? En Hall, S., Du Gay, P. (Comps.), *Cuestiones de identidad cultural* (pp.13-39). Buenos Aires: Amorrortu.
- Handler, R. (1984). On sociocultural Discontinuity: Nationalism and Cultural Objectification in Quebec. *Current Anthropology*, 25(1), 55-71.
- Hernández, G.M. (2002). *La modernitat globalitzada. Anàlisi de l'entorn social*. València: Tirant lo Blanch.
- Hobsbawm, E. (1992). *Naciones y nacionalismo desde 1780*. Barcelona: Crítica.
- Hobsbawm, E. i Ranger, T. (Eds.) (1988). *L'invent de la tradició*. Vic: Eumo.
- Laluzca, C. (2002). *Races, racisme i diversitat*. València: Bromera.
- Llobera, J.R. (1994). *El dios de la modernidad*. Barcelona: Anagrama.
- Moncusí, A. (2005). *Fronteres, identitats nacionals i construcció europea. El cas de la Cerdanya*. València: PUV/Afers.
- Moncusí, A. (2011). Nacionalización del interés, situaciones cotidianas y narrativas locales: de la frontera internacional a los límites culturales en una frontera pirenaica. *Papeles del CEIC*, 74. (en línia) <http://www.identidadcolectiva.es/pdf/74.pdf>. Consulta el 18 d'abril de 2016.
- Moncusí, A. i Ruiz, M.A. (2002). La vigència de l'estat nació en el context de globalització. Els casos de Ciudad Hidalgo (Chiapas) i la Cerdanya (Catalunya). *Revista d'Etnologia de Catalunya*, 21, 96-113.
- Nagel, K.J. (2014). ¿Del autonomismo al independentismo? En vías de interpretar el giro reciente del nacionalismo catalán. En Archilés, F i Saz, I. (Eds.), *Naciones y Estado. La cuestión española* (pp. 325-352). València: PUV.
- Pérez, A. (1993). Las paradojas de la nación. *Reis*, 7-21.
- Pujadas, J.J. (1993). *Etnicidad. Identidad cultural de los pueblos*. Madrid: Eudema.

- Santamarina, B. (2013). Los mapas geopolíticos de la Unesco: entre la distinción y la diferencia están las asimetrías. El éxito (exótico) del patrimonio inmaterial. *Revista de Antropología Social*, 22, 263-286.
- Sassen, S. (2001). *¿Perdiendo el control? La soberanía en la era de globalización*. Barcelona: Bellaterra.
- Sassen, S. (2010). *Territorio, autoridad y derechos. De los ensamblajes medievales a los ensamblajes globales*. Buenos Aires: Katz.
- Sassen, S. (2004). Local actors in global politics. *Current Sociology*, 52(4), 649-670.
- Saz, I. (2014). Evoluciones e involuciones. La idea de España en dictadura y en democracia. En Archilés, F i Saz, I. (Eds.), *Naciones y Estado. La cuestión española* (pp. 155-168). València: PUV.
- Serrano, I. (2008). The state's response to the Catalan question: an emerging ethnic component in contemporary Spanish nationalism? Comunicació presentada a la *18th Annual ASEN Conference* en abril de 2008.
- Smith, A. D. (2000). *Nacionalismo y modernidad*. Madrid: Istmo.
- Vitali, S., Glattfelder, J. B. i Battiston, S. (2011). The network of global corporate control. *PloS one*, 6(10), e25995.
- Weber, E. (1976). *Peasants into Frenchmen*. Stanford: Stanford University Press.
- Wieviorka, M. (2009). *El racismo. Una introducción*. Barcelona: Gedisa.

NOTA BIOGRÀFICA

Albert Moncusí Ferré és doctor en Antropologia Social per la Universitat Rovira i Virgili i professor contractat doctor del Departament de Sociologia i Antropologia Social de la Universitat de València. Ha estat investigador convidat a Queen's University of Belfast, Laboratoire d'Anthropologie Urbaine (CNRS) i COMPAS (Oxford). Ha investigat sobre fronteres i identitats nacionals, patrimonialització etnològica i migracions i convivència interètnica.

